

مستند چیست و مستند علمی کدام است؟

یکی از موارد مورد اختلاف در علوم انسانی مبحث تعریف این علوم است. فیلم مستند نیز از این قاعده مستثنا نیست. جان گریسون فیلم مستند را نمایش خلاقانه‌ی واقعیت تعریف می‌کند. (ضابطی جهرمی، ۱۳۷۷: ۸۵) در این معرفی دو عنصر اصلی خلاقیت (اساس هنر) و واقعیت (سندیت هرامری) گنجانده شده است که این به تعریف مناسب و کاربردی مستند یاری می‌رساند. اگر از مناقشه‌ی هماره‌ی تعاریف بگذریم؛ نیکلس معتقد است دلیل تماشای فیلم مستند، کسب دانش است. (میرفخرایی، ۱۳۷۹: ۷۶) باید توجه داشت که برای رسیدن به چنین هدفی، ضرورت‌ها و عوامل و عناصر فیلم مستند مهمترین اصلی است که می‌بایست به آن پرداخته شود. این خود شامل مؤلفه‌های ذیل است:

الف: در مستند ارائه واقعیت‌ها بر اساس اسناد معتبر است. ب: پژوهش، هدف و سیر مستند را مشخص می‌کند. ج: مستند روشی فرایندی، پویا و تغییر پذیر را دنبال می‌کند. د: پردازش نهایی مستند در خلال فیلم صورت می‌گیرد. ه: مساله‌ای که می‌بایست در جمع‌آوری اطلاعات به آن توجه کرد اول کیفیت است و دوم ارتباط آن با هدف فیلم.

و: تحقیق، حرکت به سوی ایجاد سؤال اصلی مستند است و پس از کشف سؤال اصلی، تحقیق ادامه می‌یابد.

ز: در فیلم مستند می‌توان از شیوه‌های تشریحی، شاهده‌گر، تعاملی، بازتابی و نمایشی استفاده کرد.

ح: وظیفه اصلی روایت در مستند، انتقال اطلاعات و اسناد است.

(بی‌نام، ۱۳۸۹: ۷۳-۷۵)

در تقسیم‌بندی انواع مستند از منظر کاربردی به نظر نگارنده، فیلم مستند علمی نیز وجود دارد. گرچه به نظر نیکلس و دیگران مستند دارای گونه‌های مختلفی نیست. (میرفخرایی، ۱۳۷۶: ۷۷) در مجموعه تولیداتی که شکل و روشی علمی و تحقیقی دارند، چند فاکتور مشترک یافت می‌شود.

الف: موضوع تحقیق

- ب: طرح سؤال اصلی
 - ج: تعیین هدف تحقیق
 - د: ارائه فرضیه
 - ه: مطالعات میدانی یا کتابخانه‌ای و یا هر دو
 - و: نقد منابع
 - ز: جمع‌آوری منابع اطلاعات و دسته‌بندی آن
 - ح: اثبات فرضیه بر اساس اسناد و داده‌ها
 - ط: ذکر منابع و ماخذ (ملائتی توانی، ۱۳۸۶: ۶۱)
- مستند روشن‌ان آسمان

این مجموعه مستند با هدف کندوکاو و بازساخت و معرفی بناهای نجومی و تقویمی تولید شده است و شامل قسمت‌های «نیم‌روزان، پارسه، رادکان، پنجره شرقی و مراغه» می‌باشد. مجموعه فوق توسط محسن رمضان زاده و به سفارش گروه مستند سازی شبکه چهارسیما تهیه و تولید شده است. بخش «پنجره شرقی» با اشاره به نور و نقش آن در شکل و ساخت بناها و اهمیت نجومی و خصوصاً تقویمی در اطراف دریای مازندران، اشاره دارد. پرداخت به موضوع بوم شمال ایران (گلستان و مازندران) و مازندرانی بودن کارشناسان و پژوهشگران مهمترین انگیزه و عامل نقد این مستند است.

بخش چهارم این مجموعه «پنجره شرقی» با همان سؤال اصلی که چرایی فقدان بنای نجومی و تقویمی مستقل در ایران است، شروع می‌شود؛ فرضیه‌ی اولیه‌ی خود که برخی از بناهای قدیمی با هدف رصدهای نجومی ساخته شده اند را، تکرار می‌کند. با توجه به نقش نور خورشید در شکل دهی به تقویم و ساعات شرعی و حتی طراحی خانه‌ها، ابتدا در غالب گفتار متن و تصاویر به این مساله پرداخته می‌شود. سپس یکی از ساختمان‌ها و بناهای مهم شمال کشور یعنی آلاچیق‌ها مورد مذاقه قرار می‌گیرد. ساختمان مدور و سبکی که علاوه بر آنکه مامن و منزل ترکمن‌هاست به واسطه نوع طراحی مثل دری که به شرق دارد یک بنای تقویمی و نجومی است. در فوق وقتی با نور خورشید مقارن می‌شود، ظهر شرعی را نشان

چکیده

رویکرد سینمای مستند به معرفی ایران، امکان باز شناخت توانمندی ها و ظرفیت های فرهنگی، علمی و بومی این سرزمین را فراهم کرده است. فیلم مستند به هر شکل یا گونه ای که باشد با دو اصل سندیت و واقعی و هنری و خلاق بودن تعریف می شود. همین دو عامل، مستند را به تحقیق قابل اتکا و اعتماد تبدیل می نماید. روشنان آسمانی مستندی است علمی که به بررسی و کندو کاو در معرفی بناهای تقویمی و نجومی ایران می پردازد. در یکی از فصل ها و بخش ها به پنجره شرقی و نقش نور پرداخته شده که مستقیماً به فرهنگ و بوم مردمان حاشیه دریای مازندران مربوط می شود. در این مقاله سعی شده است تا ضمن تعریف مستند و فیلم مستند علمی و ویژگی ها و ضرورت های آن، اثر با دو شیوه ی مطابقت با اصول مستند و پرداخت به فرهنگ و مؤلفه های بومی مورد بررسی قرار گیرد. واژگان کلیدی: مستند، مستند علمی، روشنان آسمانی، بناهای تقویمی و نجومی

نقدی بر مستند روشان آسمانی

حسین نادعلی زاده^۱

اثر پرداخت و توجه به گستردگی جغرافیایی و تنوع اقلیمی بناهای تقویمی است. اثبات کارکرد نجومی برخی از بناهای مشهور که ظاهراً با هدف دیگری طراحی و ساخته شده اند نیز بر جذابیت مستند افزوده است. برای مثال می توان به بررسی بنای سی و سه پل اصفهان از نظر رویکرد تقویمی اشاره کرد که در مستند ادله مهمی برای آن آورده شده است.

مجموعه مستندروشنان آسمانی مقدمه ای است مناسب برای شناخت نادیده ها و ناشناخته های تمدن بزرگ ایرانی - اسلامی که می تواند سیمای متفاوتی از دستاوردها و موارث فرهنگی کهن را به ما بنمایاند. کارگردان جوان اثر را در بیرون کشیدن حقیقت از دل واقعیت می بایست موفق دانست و امیدوار بود تا در آینده آثاری با محوریت فولک و فرهنگ بومی مازندران از ایشان مشاهده کرد.

کتابنامه

- ۱- اصلانی، محمدرضا، ۱۳۸۵. «سینمای مستند - واقعیت مشروط». کتاب ماه هنر، شماره ۹۱ و ۹۲، فروردین و اردیبهشت، صص ۱۱۴-۱۲۰. تهران
- ۲- بی نام، ۱۳۸۹. «فیلمنامه نویسی برای سینمای مستند». فصلنامه ارغوان، سال سوم، شماره ۵ و ۶، صص ۷۳-۷۶. همدان
- ۳- تهامی نژاد، محمد، ۱۳۸۳. «انسان شناسی بصری در سینمای مستند ایران». کتاب ماه هنر، شماره ۷۳ و ۷۴، مهر و آبان، صص ۳۴-۴۲. تهران
- ۴- رایبگر، مایکل، ۱۳۷۷. «فیلم مستند و تالیف اثر». ترجمه سعید محصصی، تهران، ماهنامه نقد سینما، شماره سیزدهم، صص ۹۰-۹۳
- ۵- -----، ۱۳۷۷. «عناصر تشکیل دهنده سینمای مستند». ترجمه حمید شریفیان، ماهنامه نقد سینما، شماره چهاردهم، صص ۸۲-۸۶. تهران
- ۶- صافاریان، روبرت، ۱۳۸۵. «پرسش هایی درباره تاریخ سینمای ایران». فصلنامه سینمایی فارابی، شماره ۵۹ و ۶۰، دوره ۱۵، شماره ۳ و ۴، صص ۴۵-۵۲. تهران
- ۷- ضابطی جهرمی، احمد، ۱۳۷۷. «نگرش تئوریک به فیلم مستند». تهران، ماهنامه نقد سینما، شماره سیزدهم، صص ۸۳-۸۹
- ۸- عادل، شهاب الدین، ۱۳۷۱. «گزارشی کوتاه از سینمای مستند در ایران (۱)». فصلنامه سینمایی فارابی، شماره ۱۷، دوره ۵، شماره اول، صص ۱۳۸-۱۵۱. تهران
- ۹- -----، ۱۳۷۲. «گزارشی کوتاه از سینمای مستند در ایران (۲)». فصلنامه سینمایی فارابی، شماره ۱۸، دوره ۵، شماره دوم، صص ۱۰۰-۱۱۱. تهران
- ۱۰- ملائی توانی، علیرضا، ۱۳۸۶. در آمدی بر روش پژوهش در ایران، تهران: نشرنی
- ۱۱- میرفخرایی، تژا، ۱۳۷۹. «فضاهای اجتماعی در سینمای مستند». فصلنامه رسانه، شماره ۴۳، سال یازدهم، شماره سوم، صص ۷۶-۸۵. تهران
- ۱۲- نوروز زاده چگینی، بهمن، ۱۳۸۵. «سینمای مستند در ایران در گفتگو با محمدرضا اصلانی». کتاب ماه هنر، شماره ۹۷ و ۹۸، مهر و آبان، صص ۱۲-۲۰. تهران
- ۱۳- ویل، نایجل، ۱۳۷۹. «فیلم مستند». ترجمه فرهاد ساسانی، فصلنامه سینمایی فارابی، شماره ۳۸، دوره ۱۰، شماره دوم، صص ۱۹۳-۱۹۸. تهران

و اطلاعات به هدف اصلی مستند برسد. مستند ساز حتی در نمونه معرفی آلاچیق و پنجره شرقی از بازسازی های رایانه ای (انیمیشن) نیز بهره جسته است. پردازش نهایی بر اساس کسب اطلاعات در خلال پژوهش و ساخت فیلم و یافتن نمونه ها و مدل ها استوار است. مستند چون طرحی تحقیقی و علمی دارد از مؤلفه های چون فرآیندی، پویا و تغییر پذیر بودن دوری می کند تا شکل منسجم و منطقی و علمی به خود بگیرد. چون اصل در آن اثبات یک فرضیه علمی نیز هست که باید به آن توجه داشت.

نریشن یا گفتار متن فیلم همانند اکثر آثار مستند ایرانی شاعرانگی دارد. ولی با توجه به رمز آمیز بودن علم نجوم می توان این رویکرد را پذیرفت. گفتار، اطلاعات مناسبی را ارائه می دهد. یافتن رابطه ضرورت ساخت بناهای نجومی و فرهنگ بومی هر منطقه نیز درست شکل گرفته است. یعنی ریشه و خاستگاه ساخت چنین بناهایی در هر منطقه (مازندران) صحیح توضیح داده شده است. مستند ساز با محورهایی تحقیق علمی آشنا بوده اما ذکر منابع و ماخذ و نقد منابع که از مهمترین مؤلفه های پژوهش است را در اثر او نمی بینیم. همچنین ذکر نظریات مخالف و دلایل رد آن از سوی پژوهشگر و کارگردان نیز در مستند آورده نشده است، که در صورت گنجاندن این نظریه ها و ارائه تحلیل و ادله رد آن می توانست نشان از درستی و منطق نظریه غالب مستند باشد. یکی دیگر از ویژگیهای

تفاوت‌هایی که بین علم نجوم و ستاره‌شناسی با طالع بینی و خرافات وجود دارد و به سوء استفاده و توجیهاط طالع بینان از علم هئیت می پردازد.

مجموعه مستند «روشنان آسمانی» را می بایست از چند منظر مورد بررسی قرارداد. مستند از مؤلفه های گونه مربوط به خود بهره برده است. نخست آن که سوژه و ایده اولیه آن در حقیقت سئوالی است که در ذهن به وجود آمده و آن این که علیرغم آن که ایران بعنوان خاستگاه علم هئیت و نجوم است، چرا بناهای نجومی و تقویمی آن اندک است؟ در این مستند می بینیم که بسیاری از بناها موجود قدیمی، کارکردی نجومی داشته اند و از این فرضیه فرآیند بررسی ها و ارائه شواهد شروع می شود. مستند ساز به کمک نظر کارشناسان و مراجعه به اسناد و مدارک، چندین بنا را یافته و ارزش تقویمی - نجومی آنان را مشخص می کند. روش او تشریحی و تحلیلی است. روایت مستند در انتخاب و انتقال اطلاعات و اسناد درست عمل می کند. چرا که می تواند اثبات نماید که برخی از ویژگیهای معماری بنا، مستقیماً با هدف استفاده رصدی و نجومی طراحی شده است. او هدف گذاری محدود را انتخاب کرده. (موضوع محدود است) و معرفی چند بنای تقویمی را مد نظر قرار می دهد در ایده اولیه و ایده ناظر تناسب وجود دارد. تقریباً اکثر اطلاعات اسناد و سئوالات نوعی روایت قابل فهم را فراهم کرده تا مخاطب با کنار هم نهادن نمونه ها

می دهد. البته این تنها کارکرد آلاچیق نیست. سقف باز این بنا آن را به یک آسمان نما شبیه کرده است. همچنین حرکت نور از شرق به غرب آلاچیق، نشان آمدن موسم بهار است و شناخت ماه ها و فصل های سال از طریق شبکه هایی با فاصله ۶ درجه که دور تادور آلاچیق رافر گرفته میسر می شود. در ادامه این مستند به دو مبحث مهم بوم شناختی مربوط به فرهنگ قوم ترکمن نیز اشاره شده است. نخست جایگاه پدر ترکمن در انتهای خانه و درست روبروی در و پشت آتش دان مرکزی آلاچیق که به او امکان می دهد تا تقارن نور خورشید با درب و هنگام اذان و اوقات شرعی را بداند و دوم وابستگی شدید زندگی کوچ نشین اقوام ترکمن با نجوم و هئیت و تعلق خاطری که آنان به اعیاد و مناسبات های فرهنگی و آیینی خود دارند. در ادامه ی همین قسمت به اصطلاح «پنجره شرقی» بر می خوریم، ابزار ساده ای که در خانه های اقوام کوه نشین منطقه تبرستان طراحی شده است که تابش نور خورشید از این نقطه به تاقچه انتهای خانه (در سمت غرب بنا) نشان فرارسیدن نوروز بوده است. در این قسمت نیز به ریشه و اهمیت نور و پنجره شرقی در آیین مهری و عبادت بسوی نقطه ی رخ نمایی خورشید که مؤلفه ی آن بوده نیز اشاره شده است. همچنین به دلیل علاقه مردم مازندران به دانستن زمان دقیق عید جهت اجرای مراسم آیینی مادر مه نیز اشاراتی شده است و این آیین توسط کارشناس توصیف گردیده است. مستند ساز به